

ціональним вихованням, спроможний досягнути високих результатів в царині націєтворення.

Сучасна українська національна ідея повинна мати як державницьке, так і націєгуртувальне спрямування, адже вона не лише цементує основні засади суспільного та державного ладу України, а й стає відповідним дороговказом у майбутнє. Національна ідея є могутнім чинником економічного, політичного та духовного життя нації, певним мобілізатором, який безпосередньо впливає на когнітивну, емоційну й мотиваційну сферу особистості та всі галузі суспільного життя. І для особистості, і для спільноти національна ідея може стати цілісною культурною та суспільно-політичною програмою. На закінчення хочеться нагадати пророчи слова В. Липинського: "Нації творяться перемогами..." [4, с. 16].

1. Бебик В., Самоїленко О. Територіальний патріотизм – передумова державотворення (звертаючись до поглядів В'ячеслава Липинського) // Віче. – 2007. – № 4. – С. 65. 2. Ильенков Э. Философия и культура. – М., 1991. 3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні полі-

тичні процеси (Етнополітологічний аналіз). – К., 1998. 4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Повне зібрання творів, архів, студії / Я. Пеленський (ред.); НАН України, Ін-т східноєвропейських досліджень. – К.; Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Книга 1. 5. Медвідь Ф. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Філософія. Політологія". – 2004, вип. 70–72. – К., 2004. – С. 52–54. 6. Піскун В., Воропаєва Т. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричні дослідження // Українознавство – 2004. Календар-щорічник / Упорядн. В. Піскун, А. Ціпко, О. Щербатюк. – К., 2003. – С. 127–133. 7. Рибачук М., Бідзюра І. Соціальні зміни як засада реформування українського суспільства // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2005. – № 1. – С. 102–108. 8. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації. – К., 2001. 9. Ротовський А., Штепа Ю. Українська національна ідея: від плачу до конструктивного діалогу // Дзеркало тижня. – № 34. – 9 вересня 2006 р. 10. Селіванов В. Предмет дослідження – державна політика // Віче. – 2005. – № 1. – С. 8–13. 11. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. "Помаранчева" стадія становлення // Віче. – 2005. – № 2. – С. 49–55. 12. Формування національних, загальнолюдських ціннісних орієнтацій студентської молоді: Матеріали міжн. наук.-практ. конференції (11–12 грудня 2002 р.) / Відп. ред. А. А. Мазаракі. – К., 2002.

Надійшла до редколегії 10.08.07

К. Кобченко, канд. іст. наук
І. Пасько, канд. іст. наук

УКРАЇНКИ НА САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКИХ (БЕСТУЖЕВСЬКИХ) ВИЩИХ ЖІНОЧИХ КУРСАХ (ДО 130-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ПЕРШОГО ЖІНОЧОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РОСІЇ)

У статті досліджено процес навчання українських жінок на Санкт-Петербурзьких (Бестужевських) Вищих жіночих курсах (1878–1918). Загальну присутність слухачок-українок у Північній столиці Росії розглянуто як за допомогою статистичних даних, так і шляхом аналізу діяльності найбільш визначних особистостей серед випускниць-українок.

In the article it is investigated the process of study of Ukrainian women of the St. Petersburg (Bestuzhev) Higher woman's courses (1878–1918). The general presence of Ukrainian women's students in the Northern Capital of Russia is looked through the statistics dates as well as the examples of activity of the most famous personalities among the Ukrainian women's graduate students.

Життєві долі тих українських жінок, чії духовні покликання були пов'язані з інтелегентними видами праці, та які з різних причин мусили шукати шляхів творчої самореалізації за межами України, передовсім у Північній столиці Російської імперії, склалися наприкінці XIX – на початку XX ст. по-різному. Деяким з них, особливо талановитим, наполегливим і працездатним, вдалося досягти помітних успіхів у науці, педагогіці, різних видах творчості та суспільно-політичної діяльності; вони проявили себе яскравими індивідуальностями. Інші, також обдаровані та освічені трудівниці, пройшли життєвий шлях у співпраці зі своїми чоловіками – українськими інтелегентами – як їхні спутниці та неодмінні помічниці. Так чи інакше, але більша частина з них була бестужевками. Ця неофіційна, але загальноновживана назва курсисток Петербурзьких Вищих жіночих курсів (ВЖК) стала означенням цілої плеяди жінок, які не лише здобули вищу освіту, але були одними з перших жінок, які на рівні з чоловіками увійшли до тієї частини суспільства, яку ми шанобливо називаємо інтелектуальним соціумом.

Українки, попри їх відносно невисоке чисельне представництво серед загальної кількості слухачок столичних ВЖК, увійшли до славетної історії цього жіночого університету, вписавши до неї вельми помітні, змістовні та цікаві сторінки.

Вищі жіночі (Бестужевські) курси як провідний жіночий університет Російської імперії вже з моменту їх відкриття у 1878 р. приваблював багатьох уроденок України, які прагнули системної вищої освіти – запоруки професійної діяльності та самостійного заробітку у майбутньому. До того ж після закриття урядом у 1889 р. трьох інших Вищих жіночих курсів (у Москві, Києві та Казані) Санкт-Петербурзькі ВЖК до відновлення у 1900 р. Московських ВЖК та відкриття у наступні роки інших подібних закладів, були єдиною вищою школою для жінок у Росії. Але й після цього Бестужевські курси про-

довжували лишатися найбільш притягальним вищим освітнім закладом для жінок з усієї держави, включаючи Україну, зокрема тому, що на них, як у столичній вищій школі, були зосереджені найбільш потужні науково-викладацькі сили. Але були й інші причини: Бестужевські курси, відомі демократичними традиціями жіночого студентства, виглядали в очах потенційних абітурієнток осередком вільномудства, центром, який сприяв виробленню власного світогляду та допомагав включитися у громадську діяльність. Не можна не враховувати певний наліт романтизму, який приваблював на Бестужевські курси вчорашніх гімназисток. Багатьох з них вабила перспектива активного студентського навчального і громадського життя, спілкування у молодіжному середовищі, а сам образ "бестужевки" був своєрідним символом освіченої, суспільно активної, самостійної молоді жінки, що викликав захоплення значної частини жіночої молоді та пересторогу уряду, який (щоправда, небезпідставно) розглядав значну частину бестужевок як політично "неблагонадійних". Так, згідно спогадів однієї з бестужевок-українок, коли вона в 1910 р. закінчувала жіночу гімназію в Чернігові, "давно вже було вирішене питання, що я вступлю на Вищі жіночі курси в Петербурзі. З Чернігова щорічно вступало туди кілька осіб, і ми вже чули живі, захоплюючі розповіді наших попередниць" [1, с. 247].

Власне історія створення та розвитку Бестужевських ВЖК є достатньо добре вивченою та висвітленою в літературі [2; 3], тому тут ми торкнемося лише досі малодосліджених аспектів "української присутності" на столичних ВЖК.

Вже серед жінок-ініціаторок заснування та розвитку курсів були й ті, чийе життя прямо чи опосередковано мало на собі й "український слід". Слід особливо відзначити Варвару Павлівну Тарновську, яка протягом 33 років безкоштовно виконувала обов'язки скарбника Вищих жіночих курсів і докладала багато зусиль до поглиблення й по-

ширення наукових основ викладання. Надія Олександрівна Білозерська – перекладачка, журналістка, громадська діячка (дружина В.М. Білозерського, редактора й видавця в Санкт-Петербурзі журналу "Основа" в 1861–1862 рр.) – сприяла популяризації курсів в середовищі столичної інтелігенції.

Вищі жіночі курси (ВЖК) були відкриті в Санкт-Петербурзі 20 вересня (2 жовтня) 1878 у складі трьох відділень: словесно-історичного, фізико-математичного (природознавчого) і спеціально-математичного. Початково термін навчання мав складати три роки, але у 1881 р., напередодні першого випуску слухачок, його було подовжено до чотирьох років, що було важливим кроком по зближенню їх навчальних програм з університетськими. Засновником курсів був проф. К. Бестужев-Рюмін, самовіддану працю якого з організації та керівництва курсами було оцінено шляхом неофіційного найменування курсів на його честь "Бестужевськими". Керівництво педагогічною частиною на Курсах здійснювала Рада, головою котрої, після відмови у 1882 р. К. Бестужева-Рюміна від посади засновника, був призначений професор А. Бекетов. Йому вдалося залучити до викладання на ВЖК найпотужніші інтелектуальні сили. Бестужевські курси були приватним навчальним закладом, проте отримували від Міністерства народної освіти і Санкт-Петербурзької міської думи щорічну дотацію на загальну суму 3 тис. карбованців. Даний факт не міг не сприяти розвитку закладу та його швидкому перетворенню на добре організований навчальний заклад.

Завдяки цій допомозі вже у 1885 р. на придбаній ділянці землі для ВЖК було побудовано власну 5-поверхову будівлю на 10-ій лінії Василівського острова, буд. № 31. У 1900 р. Бестужевські курси мали вже 4 будинки, що були куплені поряд з побудованим на 10-ій лінії, включно зі спеціально зведеним в 1895 р. гуртожитком для приїжджих. У 1915 р. до них додалася ще одна будівля по Середньому проспекту, сполучену переходами з комплексом старих будівель по 10-ій лінії.

Період 1878–1886 рр. в історії Бестужевських курсів був найяскравішим для перших випусків слухачок, переможним для засновників, сенсаційним для критиків, тривожним для Міністерства народної освіти і Внутрішніх справ. Для Уряду основним критерієм визначення доцільності існування ВЖК була політична благонадійність курсисток. У 1886 р. прийом на Курси було припинено до вирішення на урядовому рівні питання про вищу освіту жінок в цілому. Наступні роки для курсів були кризовими: уряд хвилював склад курсисток, їхні політичні настрої. На перше січня 1889 р. на ВЖК залишався тільки четвертий – випускний – курс, який нараховував 140 слухачок.

Петербурзькі ВЖК, як уже зазначалося, були єдиним закладом, якому було дозволено відновити прийом слухачок, проте із обмеженнями у правах та посиленям нагляду за слухачками; було збережено два відділення – історико-філологічне і фізико-математичне. Визнання освітнього рівня столичних курсів та професійного рівня їх випускниць теж йшло попереду інших подібних вищих навчальних закладів. Так, уже в 1901 р. колишні бестужевки отримували право викладання у старших класах жіночих гімназій, а з 1906 р. – у деяких класах чоловічих гімназій.

У вересні 1906 р. був відкритий юридичний факультет ВЖК, викладання на якому здійснювалося майже виключно професорами Санкт-Петербурзького університету. Рада Курсів обрала професорів нового факультету: М. Ковалевського, В. Сергієвича, Л. Петражицького, М. Дьяконова, Д. Гримма (декан), В. Сперанського, П. Люблінського, О. Пиленка (останній здійснював цікаві огляди міжнародного життя, які друкувалися в газеті "Новое время") [4, с. 72–77].

Серед загальної кількості слухачок Бестужевських ВЖК представництво уродженок України стало помітним вже невдовзі після відкриття курсів. "Перенесемося на хвилину в аудиторію будинку Боткіної у 1879–80–81 рр., – запрошує нас у своїх спогадах одна з колишніх курсисток. – З ранку кипить тут життя; гудуть, немов у бджолиному вулику різноманітні голоси, чутно вибух сміху часом – адже переважає молодь... Багато її з'їхалося з усіх кінців широкої батьківщини. Тут і здібні, легко збуджувані, шумливі єврейки; живі чорноокі хохлушки, грубуваті, але розумні та стійкі сибірячки, витримані, спокійні петербуржанки..." [5, с. 3]. Як видно, "живі, чорноокі хохлушки" не губилися серед представниць інших націй цілої Російської імперії. Однією з них була Марія Беренштам-Кістяковська, яка у 1895 р. закінчила історико-філологічне відділення Бестужевських курсів [6, с. 163]. Сама вона приятелювала з деякими київськими курсистками [7, с. 206–225], але будучи молодшою за віком, не встигла вступити на ВЖК у Києві, а після закриття останніх відправилася здобувати освіту до Петербурга.

У 1905–1906 навчальному році, напередодні відновлення діяльності ВЖК в Києві та відкриття їх в Одесі та Харкові, на Бестужевських курсах із загальної кількості 2180 слухачок випускниці середніх навчальних закладів з різних міст України склали 301 особу, що становить близько 14% курсисток [8, с. 59–63]. Саме у цей час до навчання на Бестужевських курсах приступила Марія Васюхнова з містечка Браїлова на Вінниччині. Зараз важко сказати, чи вона одразу розглядала столичні ВЖК як сходинок для отримання освіти у Німеччині (Вступ студентів, і особливо студенток до німецьких вищих шкіл було суттєво обмежено низкою вимог; в деяких випадках від жінок вимагалось прослухання не менш як двох семестрів на Бестужевських курсах, рівень навчання на яких визнавався достатньо високим.), яка славилася розвитком природничих наук [9, с. 357–358], чи ця ідея виникла у неї пізніше, проте після трьох років навчання на курсах вона продовжила заняття зі спеціальності хімія в університеті Фрідріха-Вільгельма у Берліні. Завдяки успіхам у науці вона вже 1909 р. захистила дисертацію, здобувши звання доктора філософії, надалі ставши першою жінкою приват-доцентом Університету Св. Володимира у Києві.

В подальшому, навіть за можливості доступу до вищої освіти в межах України, дехто з дівчат надавав перевагу навчанню на Бестужевських курсах як провідній вищій школі для жінок у Росії. У 1907–1908 академічному році кількість слухачок-уродженок України складала 525 осіб або майже 16% із загальної на той час кількості 3163 курсисток [10, с. 12–16].

Згідно даних офіційного перепису, проведеного 1909 р. Статистичним семінарієм Курсів, серед 1698 слухачок, які взяли участь в опитуванні (що становить близько третини від загальної кількості 5100 курсисток), "малоросками" назвалися 2,8% із них. Проте є підстави вважати ці цифри заниженими, адже чимало уродженок України могли назватися "великоросками", яких разом із білорусками нараховувалося 69,4% [11, с. V, 2]; крім того, на думку професора Петербурзьких ВЖК О. Кауфмана до цієї останньої цифри "має бути віднесена значна більшість тих, хто походив із змішаних шлюбів" [12, с. 64].

Цитована вище бестужевка з Чернігова згадувала також: "З мого випуску зібралось до Петербурга шестеро осіб: двоє – на фізико-математичний і чотири, в тому числі і я, – на історико-філологічний факультет. Папери надіслані, позитивні відповіді одержані, бо майже всі мали золоті й срібні медалі" [1, с. 247]. Вона ж згадувала про своє навчання на курсах: "Відвідувала я, як українка, семінарії з читання старих актів Литовської Русі, який вела О.Я. Єфіменко" [1, с. 250].

Олександра Яківна Єфименко (1848–1918) викладала на столичних ВЖК протягом одинадцяти років. Після публікації в Петербурзі у 1906 р. її двотомної монографії "История украинского народа" вона була запрошена з Харківського університету керівництвом Бестужевських ВЖК читати курс історії України ("Південно-Західної Росії", за тодішньою офіційною термінологією), а також лекції з російської історіографії, археології, історії літератури. Всупереч офіційному спрямуванню російської історичної науки О. Єфименко в своїх працях і лекціях послідовно обстоювала думку, що Україна завжди була і є рівноправною частиною східного слов'янства, в тому числі і в добу Київської Русі [13, с. 60]. У 1908 р. вчена виступила ініціатором створення на Бестужевських курсах українського гуртка і бібліотеки, часто організовувала зустрічі слухачок з членами української громади в Санкт-Петербурзі. Визнанням заслуг О. Єфименко перед історичною наукою стало надання їй у 1910 р. Харківським університетом, згідно з клопотанням Бестужевських ВЖК, вченого ступеня доктора історії та обрання її професором столичних курсів. Того ж року на ВЖК відбулося відзначення 40-річчя наукової діяльності вченої. Українки-бестужевки вважали лекції проф. Єфименко особливо важливими для себе, адже згідно спогадів однієї з них, завдяки їм "розсувалися рамки провінційної історії України, і вона розкривалася перед нами як одна з частин загальноісторичного процесу" [1, с. 192]. Деякі з учениць О.Я. Єфименко продовжили роботу в наукових установах та вищих школах України [1, с. 192, посилан.].

Яскравою особистістю спершу серед слухачок, а надалі – і серед викладачок ВЖК була харків'янка Ольга Антонівна Добіаш-Рожественська (1874–1939) – медієвіст, історик культури часів Західноєвропейського Середньовіччя, палеограф. Значно вплинув на вибір життєвого, професійного шляху та характер Ольги її батько, професор-еллініст Ніжинського історико-філологічного інституту А.В. Добіаш. А брат дослідниці – А.А. Добіаш, майбутній професор Військово-медичної академії вельми сприяв її студіям в Санкт-Петербурзі. Випускниця історико-словесного відділення Бестужевських курсів 1899 р. [14, с. 18], О.А. Добіаш-Рожественська викладала на них у 1904–1918 р., з перервою для написання і захисту докторської дисертації у Сорбоні в 1908–1911 рр. О.А. Добіаш-Рожественська була першою жінкою в Російській імперії, яка захистила магістерську (1915 р.) та докторську (1918 р.) дисертацію в галузі всесвітньої історії (у подальшому О. Добіаш-Рожественська – доцент Петроградського, (пізніше Ленінградського) університету (1918–1929, 1934–1939); член-кореспондент АН СРСР (1929); науковий співробітник Рукописного відділу Державної публічної бібліотеки в Ленінграді (1922–1939). З 1915 р. учена обійняла посаду професора Бестужевських курсів; їй же належить першість у введенні до навчального процесу у вищій школі предмету середньовічної палеографії [15, с. 253–254].

Серед уродженок України, що навчалися на курсах, були талановиті та яскраві особистості. Так, з 1908 р. на історико-словесному відділенні Бестужевських курсів навчалася Анна Андріївна Ахматова (Горенко), на яке вона перейшла після року навчання на юридичному відділенні Київських ВЖК, у зв'язку із одруженням з М.С. Гумільовим та переїздом до Санкт-Петербурга [16, с. 817]. В ті роки Ахматова-бестужевка разом зі своїм чоловіком М. Гумільовим та поетами О. Мандельштамом, В. Нарбутом, М. Зенкевичем та С. Городецьким входила до петербурзької групи поетів-акмеїстів "Цех поетів". У 1912 р. вийшла друком її перша поетична збірка "Вечір", завдяки якій Ахматова-бестужевка здобула визнання. Академічна літературознавча освіта, яку

Анна Ахматової отримала на Санкт-Петербурзьких курсах, не могла не сприяти творчому зростанню поетеси.

Восени 1912 р. на історико-словесний факультет Курсів вступила Ніна Вікторівна Пігулевська (уродж. Стебницька). Її дід Ієронім Іванович Стебницький був відомим географом-топографом, членом-кореспондентом Академії наук та керував топографічними експедиціями в Закавказзі, Середній Азії, Туреччині та Ірані, а батько – Віктор Ієронімович Стебницький, – юрист – займався вивченням системи права у гірських народів Кавказу. Двоюрідний дядько Ніни Петро Януарійович Стебницький був громадсько-політичним діячем, письменником, публіцистом, і після 1905 р. очолював петербурзьку громаду Товариства українських поступовців. На ВЖК Н. Пігулевська відвідувала заняття професорів І. Гревса (середньовічна історія), О. Добіаш-Рожественської (латинська палеографія), Ф. Зелінського (антична історія і словесність). Саме під їх впливом вона обрала своєю спеціалізацією рідкісну галузь наукових занять – історію ранньохристиянської і візантійської церкви. Праці Н.В. Пігулевської вперше у світовій науці розкрили сирійську культуру в усій її повноті та довели, що багато культурних й ідеологічних явищ різномовного християнського світу, які існують уже близько двох тисяч років, сягають корінням сирійського ґрунту [17, с. 8].

Слухачкою історико-словесного відділення Бестужевських курсів з 1913 р. була майбутня українська громадська і державна діячка, історик та публіцист киянка Надія Віталіївна Суровцова (Олицька). У своїх "Спогадах" вона щиро описує свій психологічний та емоційний стан у перші роки перебування в Петербурзі, який, певно, був характерним і для інших дівчат, що прибули з України на навчання до столиці. "Мені, що так прагнула тої петербурзької самостійності, стало так страшно самій на цьому чужому горіщі, так захотілося до своєї привітної кімнатки в маленькому уманському будиночку! Я не каюлася, але дуже тяжко переборювала хвилю туги, майже розпачу" [18, с. 45–46]. І дійсно, почуття самотності, життєві труднощі, з якими стикалися чимало курсисток, що мусили самостійно заробляти на життя і навчання, сприяли виникненню подібних почуттів. Стосовно українок ситуацію погіршувала також різка зміна клімату. Проте більшість дівчат готова була йти на жертви заради знань, здобуття професій, а де-хто – й обрання наукового шляху.

Так, для Н. Суровцової серед викладачів особливо авторитетним був професор історії, (до речі, випускник відомої Першої гімназії у Києві), Є. Тарле. Він був знайомим матері Надії ще з київського періоду життя, і саме за її порадою вона вступила до наукового семінару Є. Тарле. Під його керівництвом вона почала досліджувати творчість Адама Міцкевича, одночасно опанувала польську мову. У проф. О. Єфименко Надія працювала з актами "Південно-Західної Росії", зацікавилася археологією. Саме під час навчання на Бестужевських курсах Н. Суровцова увійшла до керівного складу петербурзького українського земляцтва [19, с. 157]. Хоча вона спеціалізувалася як історик, проте відвідувала лекційні курси на юридичному і філософському відділеннях. З великим зацікавленням слухала лекції професора М. Ковалевського, особливо його спецкурс з історії демократичних доктрин; відвідувала заняття з кримінального процесу професора П. Люблінського та лекції з міжнародного приватного права проф. О. Пиленка.

Особливе місце серед українок-бестужевок займають слухачки-природознавиці. Найбільш талановитих слухачок після закінчення курсів залишали на кафедрах для продовження занять і підготовки до наукової й викладацької діяльності. Такою обдарованою випускницею фізико-математичного відділення ВЖК у 1882 р. (перший випуск) була М. Величко. У 1885–1886 навча-

льному році її було залишено на математичному відділенні курсів для проведення практичних занять Деякі слухачки після закінчення ВЖК для удосконалення математичної освіти виїжджали за кордон. Навчалася у Німеччині й у 1902 р. захистила дисертацію на ступінь доктора філософії Л. Запольська [1, с. 121, 124]. На кафедрі фізики в 1910 р. під керівництвом проф. О. Клоссовського проведення практичних занять було доручено А. Сердобинській; вона також допомагала проф. С. Терешину проводити додаткові лабораторні заняття з фізики для слухачок старших курсів.

У 1883 р. закінчила Бестужівські курси полтавчанка Євгенія Вікторівна Соломко, визнана однією з перших жінок-геологів у Російській імперії. З часу відкриття Курсів геологія та мінералогія склали предмет однієї кафедри, яку очолював відомий вчений-геолог проф. О. Іностранцев, надалі – член-кор. Петербурзької АН (з 1901), академік Російської АН (з 1917). Допомагав йому проводити практичні заняття хранитель геологічного кабінету університету приват-доцент П. Венюков. Курс геології проф. О. Іностранцев читав за університетською програмою, а П. Венюков проводив практичні заняття з кристалографії та мінералогії на II і III курсах. І хоча довгий час геологія не була профільною спеціальністю на курсах, практичні заняття відвідували більше 100 слухачок II–IV курсів. Для того, щоб спеціалізуватися з геології, Євгенія Соломко довелося після завершення навчання на ВЖК додатково займатися у Петербурзькому університеті у тих самих викладачів – проф. О. Іностранцева та приват-доцента П. Венюкова. Останній увійшов до історії української геології завдяки працям, присвяченим, зокрема, стратиграфії та палеонтології характеристичі силурійських відкладень Поділля. Ці праці були написані ним під час його роботи у подальшому професором університету Св. Володимира у Києві в 1889–1904 рр. [20, с. 245].

Є. Соломко вперше застосувала свої знання в педагогічній роботі, керуючи практичними заняттями та семінарами з петрографії на столичних Вищих жіночих курсах. Вона була залишена на університеті для написання магістерської дисертації "Кристалічні породи с. Ісачки (Полтавської губернії)" під керівництвом проф. О. Іностранцева. У 1887 р. вона успішно захистила дисертацію в Цюрихському університеті й стала першою жінкою в Російській імперії, удостоєною ступеня доктора філософії за роботу в галузі геології. Надалі Є. Соломко була обрана членом Санкт-Петербурзького товариства природодослідників і Санкт-Петербурзького мінералогічного товариства. Пізніше вона досліджувала також проблеми палеонтології й опублікувала низку робіт в цій галузі. Є. Соломко не єдина спеціалізувалася з геології на Бестужевських курсах: після того, як у 1906 р. було відкрите геолого-мінералогічне відділення, у звітах "Товариства для здобуття коштів для ВЖК" наведено окремі прізвища слухачок, які його закінчили відділення Серед них, зокрема, зустрічаємо М. Окушко та М. Шульгу-Нестеренко [1, с. 155–163].

Звичайно, не всі випускниці Бестужевських курсів обирали науковий шлях. Чимало з них були високоосвіченими, фахово підготовленими учительками. Так, за даними на 1913 р. помітне представництво серед викладацького складу жіночих середніх шкіл Київського навчального округу склали саме колишні Бестужеві [21, с. 214–443].

Професійний шлях багатьох бестужевок-українок склався вже у радянський час. До певної міри показовим, але й неповторним, якою є доля кожної людини, є доля випускниці Бестужевських ВЖК харків'янки Марії

Овксентівни Валяшко. Після закінчення жіночої гімназії зі срібною медаллю, вона вступила на столичні Вищі жіночі курси, проте за участь у студентському революційному русі, який захоплював багатьох курсисток, в 1903 р. була вислана на батьківщину. Після політичної амністії у 1906 р. їй вдалося повернутися на курси, фізико-математичне відділення яких вона й закінчила вже наступного року. Після завершення навчання вона деякий час викладала у жіночих гімназіях Харкова, а з 1930 р. – у Фінансово-економічному інституті, спершу на робфаці, а з 1939 р. – й на інших факультетах інституту. Після переведення цього навчального закладу з Харкова до Києва, вона продовжила свою працю у цьому місті [22, арк. 4–5]. Нині онук Марії Овксентівни Сергій Валяшко – співробітник Державного архіву міста Києва – з гордістю та повагою згадує свою бабусю як добре освічену та висококультурну людину.

В цілому Санкт-Петербурзькі ВЖК проіснували 40 років, з 1878 до 1918 р., коли за розпорядженням радянської влади були реорганізовані у III-ї Петроградський університет, який, у свою чергу, в 1919 р. було об'єднано з Петроградським університетом.

Важливою складовою присутності слухачок-українок у Північній столиці було включення багатьох із них до українського громадського руху. Чимало жінок здобували професійну підготовку для подальшої праці на ниві освіти та науки в Україні. Їх заслуга є тим більш помітною, що роки навчання були пов'язані для більшості з них із подоланням матеріальних і моральних труднощів столичного життя, які могли витримати найбільш стійкі та цілеспрямовані жінки-студентки. Саме тому серед українок-бестужевок ми зустрічаємо чимало яскравих постатей та визначних особистостей.

1. Санкт-Петербургские Высшие женские (Бестужевские) курсы (1878–1918). Сборник статей. – Л., 1973. 2. Федосова Э.П. Бестужевские курсы – первый женский университет в России (1878–1918) / Под ред. Э.Д. Днепровой. – М., 1980. 3. Вахромеева О. Б. Духовное пространство Университета: Высшие женские (Бестужевские) курсы, 1878–1918 гг.: Исследования и материалы. – СПб., 2003. 4. Казанцев С.М. Русская адвокатура и женщины // Правоведение. – 1985. – № 6. – С. 72–77. 5. Н-ко В. К двадцатипятилетию Высших Женских ("Бестужевских") курсов // Оттиски из "Варшавского дневника" – №№ 309, 310 от 8 и 9 ноября 1903 г. 6. С.-Петербургские Высшие Женские Курсы за 25 лет. 1878–1903. Очерки и материалы. Издание Общества для доставления средств Высшим Женским Курсам в С.-Петербурге. – СПб., 1903. 7. Див.: Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років. // За сто літ: Матеріали громадського й літературного життя України XIX і початку XX століття / Під ред. акад. М. Грушевського. – К., 1928. – Т. 29, кн. 3. – С. 206–225. 8. Підрахунки наші на підставі даних: Отчет о состоянии С.-Петербургских Высших Женских курсов за 1905–1906 академический год. – СПб., 1907. 9. Иванов А.Е. Студентство России конца XIX – начала XX века: социально-историческая судьба. – М., 1999. 10. Підрахунки наші на підставі даних: Высшие женские курсы (основаны в 1978 году). Отчет за 1907–1908 г. СПб., 1909 г. 11. Слушательницы Санкт-Петербургских Высших женских (Бестужевских) курсов по данным переписи (анкеты), выполненной статистическим семинарием в ноябре 1909 г. – СПб., 1912. – С. V, 2. 12. А. Кауфман. Русская курсистка в цифрах // Русская мысль. – М., 1912, Кн. VI. 13. Ливовар С. Олександра Єфименко – дослідниця України // Українки в історії. – Київ: "Либідь", 2004. 14. Памятная книжка окончивших курс на С.-Петербургских высших женских курсах, 1882–1889 гг., 1893–1900 гг. – СПб., 1903. 15. Государственная Публичная библиотека в Ленинграде – Государственная Публичная библиотека имени М.Е. Салтыкова-Щедрина. 1931–1945. – СПб., 2003. 16. Т.А. Лахарева. Ахматова Анна Андріївна // Энциклопедія сучасної України. Т.1. – К., 2001. 17. Лебідь Л.В. Н.В. Пигулевська – історик Візантії. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06. Дніпропетр. нац. ун-т. Д., 2005. 18. Суровцова Н. Спогади. – К., 1996. 19. Піскун В. Що в імені твоїм? – Надія! Надія Суровцова // Українки в історії. – К., 2004. 20. Пасько І.В. Венюков Павло Миколайович // Энциклопедія сучасної України. – К., 2005. – Т. IV. 21. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1913/14 учебный год (сведения на 1 ноября 1913 г.). – К., 1913. 22. Державний архів м. Києва. – Ф. Р-871. – Оп. 27. – 29. – Арк. 4–5.

Надійшла до редколегії 14.08.07